

ÚJABB ADATOK AZ *AND/END* IDŐJEL TÖRTÉNETÉHEZ

Velcsov Mártonné

1. Az *and/end* időjel történetéről írott tanulmányomban /Néprajz és Nyelvtud. XIX-XX, 303-10/ kimutattam, hogy a BécsiK. *and/end* időjele még "nem általában jövőt, hanem a jövőbeli cselekvésnek a főmondattól való függését jelölte" /i.m. 306/; ez a funkciója a nyelvújítás idejére feledésbe merült, s ettől kezdve használták általában bármilyen, jövőben történő cselekvés jelölésére: "A főmondatban való felhasználhatóság a nyelvújításnak köszönhető" /i.m. 309/. Az idézetek igazolására szolgáljon két másik nyelvemléknek, a Birk-kódexnek és egy, a XVI-XVII. század fordulójáról származó *Irkolai jegyzetkönyvnek* a jelen közleményben található vizsgálata.

2.1 A BécsiK. keletkezésének idejéhez közel áll az 1474-ből való Birk-kódexé, így a XV. század második felének igeidőhasználatáról szintén értékes adatokkal szolgál. Rövid, mindössze négy levélnyi szövegében viszonylag sok, szám szerint 42 függő idejű, *and/end* időjeles igealak fordul elő. A BécsiK.-ben - mint idézett tanulmányomban látható - mindössze ötszöröse ennek az *and/end*-es igealakok száma, összesen 208 adatot találunk rá, jóllehet terjedelme sokszorta nagyobb a BirkK. ötszörösénél. Előljáróban, mielőtt a témakör részletesebb vizsgálatába kezdenénk, vessük föl a kérdést: mi lehet ennek a relatív aránytalanságnak az oka? Minden bizonnyal a BirkK. tartalma ad rá magyarázatot. Ez az emlék ugyanis a Nyulak szigeti apácák számára készült szerzetesi regulafordítást tartalmaz /vö. PUSZTAI ISTVÁN bevezetője a BirkK. hasonmás és betűhív kiadásához 1960, 19.1./. E szöveg rendeltetéséből következik, hogy előre feltételezett helyzetekhez fogalmaz meg szabályokat, így ezek legtermészetesebb

kifejezési formája a feltételes, az időhatározói, illetőleg a feltételes-időhatározói összetett mondat. Az pedig idézett korábbi tanulmányomból már kiderült, hogy az *and/end* időjeles igealakok először ilyen típusú összetett mondatokban fordultak elő /i.m. 305/.

Lássuk a BirkK. vallomását!

2.2.1 A gyakoriság alapján első helyre ebben a nyelvemlékben is a feltételes mondatokban előforduló *and/end*-es igealakok kerülnek.

Kötőszavuk 17 esetben *ha* /latin *si*/, pl. "*ha* kedig eg honapig nē *valagtandnak*, hat mefter vaĝ puicialis zerezyen guētnek p̄oriffat: *Si* vero infra mensem non *eligerint*, magister vel prior provincialis conventui provideat de priorissa" /BirkK. 3b: 26-7/; "*ha* kedigen egmaft meg fertendik, egmafnak vetket tartozyanak meg engedj: *Si* autem invicem se *laeserunt*¹ invicem sibi debita relaxare debebunt" /BirkK. 2a: 36/. Két függő jövő idejű igealak található ugyanazon mondatban az alábbi helyen: "ki *ha* ġakorta valo inteŝŝel magat meg fedni el *mulatāda*, vaĝ *vtalandā*, puicialifnak vaĝ vicariofanak meg ielenxek: Quod *si* frequenter admonita se corrigere *neglexerit*, aut *contempserit*, priori provinciali vel eius vicario significetur." /BirkK. 3a: 28-30/.

Egy esetben *ha nem* /írva: *hanem* = lat. *nisi*/ a kötőszó. A szövegben ezt az adatot a *ha* kötőszók és az *and/end* időjeles igealakok egész sora előzi meg, és ebben a sorozatban az esetleges, a feltehető kivételt képező esemény bevezetője ez a *ha nem*. A szövegrész - tágabb környezetével együtt - így hangzik: "... *ha* ki kedig el futo akarattaual meg terend, irgalmaŝŝagot keruen ŝēmikeppen be ne veteffek mīd erukke, Ielēnen *ha* teŝti d̄vnek tetelerel, bizonynal ġano[ġ]ŝagos leiend, h a n e m Meŝtert vaĝ puicialiŝt egen megkerduen, es az (ez) eŝtet meg ielentuen, vala mi okert nemicor eġebet itelendnek: *Si* qua vero fugitiva voluntarie *redierit* petens misericordiam nullatenus recipiatur in perpetuum maxime *si* de lapsu carnis commisso *suspecta fuerit*, *nisi* magistro vel

priore provinciali super hoc consultis et expresso casu aliud ex causa iudicetur interdum." /BirkK. 3b: 7-11; az én ritkításom/.

Egyetlen feltételes mondat *hogyha* kötőszóval kapcsolódik: "*Hoğ ha* valamel ſoror, neki adott marhat *el enęztend*: vrozafnak iteleteuel karhoztaffek: *Quod si* aliqua rem sibi collatam *celaverit*, furti iudicio condemnatur" /BirkK. 2a: 1/.

A feltételes kötőszót gyakran követi vonatkozó névmás vagy még többször ilyen értelemben használt kérdő alakú névmás, ez a szerkesztés is a latin szöveg függvénye, pl.: Ezen keppen tarxon penitęciat *ha ki* ... testi bvnben *efendik*: Eodem modo debet paenitere *si qua* ... in peccatum carnis *lapsa fuerit*" /BirkK. 3a: 14-5/; "*Azert ha ki* ilien *leletendik*, *Az* ſorók ruhaiat le vesse és e tarſafagoktól meg valiek: *si qua* igitur talis *inventa fuerit*, exuta habitu sororum, et earum societate privata ..." /BirkK. 3a: 33-4/ stb.

Előfordul, hogy a latin eredetiben igeneves szerkezet s ennek megfelelően kötőszóhiányt tapasztalunk, a magyarban azonban *ha* és függő igealak, tehát mellékmondatos szerkesztés felel meg neki; ezek viszonylag szabadabb fordítások, pl.: "ha kedig *az* ſerelm tesben titkon vagon, iften zolgalo leañanak *ha mődđę* [hoğ] mie... ſerzik ketſegnekvl higgenek: Denique si latens est dolor in corpore famulae Dei, *dicens* quid sibi doleat, sine dubitatione credatur" /BirkK. 2a: 13-5/. Ez az idézet azt is mutatja, hogy nem minden *ha* kötőszós mondat állítmánya viseli az *and/end* időjelet, kitételének oka nem a magyar mondatszerkezetben, hanem sokkal inkább a latin igealakban keresendő. Példánk első felében *ha* ... *titkon vagon* szerkezet szerepel, mert latin megfelelőjének igéje indicativusban áll: *si latens est*. Fordítva azonban nem érvényesül a szabály, nem minden *si* + coniunctivus esetében

szerepel a magyarban a vizsgált igealak, mert használata nem kötelező, mint ezt a BécsiK.-ben is láttuk /vö. VELCSOVNÉ: i.m. 306/..

Mai nyelvérzékünk szerint hiányzik a *ha* kötőszó az alábbi mellékmondat elejéről: "valamel soror e³gge zitkozoda³ffal ... ma³ft meg fertend, emlekez³iek elegtetellel m³t hamarab megvi- gaztani am mit tett: Quaecumque convicio ... alteram laeserit, meminerit satisfatione quantocius curare quod fecit" /BirkK. 2a: 32-5/; itt a szó szerinti fordítás indokolja a *ha* hiányát, de e hiány ellenére ezt a példát szintén a feltételes mondatok közé sorolhatjuk.

2.2.2 Gyakoriság tekintetében a második helyre a vonatkozó névmással kapcsolt - többségükben minőségjelzői, alanyi, olykor határozói - alárendelt mondatok kerülnek. Vannak közöttük olyanok is, amelyekbe beleértendő a feltételes jelentéstartalom mint sajátos tartalmi többlet. Az jellemzi ezeket is, hogy kiegészíthetők a *ha* kötőszóval. Így például: "... vala kinek ha³ga³ffek ho³ e kerie az pinczebol, kinek mire zvk³feget latanda: alicui debet injungi, ut ipsa de cellario petat quod cuique opus esse perspexerit" /é.'ha valakinek valamire szükségét látandja'; BirkK. 2a: 22/. A tágabb latin szövegekörnyezetben meg is találjuk a feltételes mondatok folytatására használt *sive* kötőszót. "Aegrotantium cura *sive* post aegritudinem reficiendarum, *sive* /helyesen *sine*, l. a kiadás lapalji jegyzetét/ aliqua imbecillitate etiam *sine* febribus laborantium..." /BirkK. 2a: 20-1/; "*sive* autem quae cellario, *sive* quae vestibus, *sive* quae codicibus praeponuntur, *sine* murmure serviant sororibus suis." /BirkK. 2a: 23-4/. A latin tehát formálisan is feltételes mondatokba ágyazza azt a vonatkozó névmással kapcsolt mellékmondatot, amelynek magyar fordításába is beleértendő a feltételezettség jelentéstartalma. Érdekes, hogy ebben az utóbb idézett kontextusban a *sive* kötőszók helyén az *akar* kötőszót talál-

juk a magyarban.

Hasonlóképpen feltételes árnyalatú vonatkozó mondat a következő: "keñuek~~et~~ mēden napon egg̃ bizon oraba kerienek, vde kiuel kik kerendik nekik ne adaſſek: Codices certa hora singulis diebus petantur; extra horam quae petiverint non accipiant." /BirkK. 2a: 25/. Ilyen jellegű mondatokat olvashatunk még az alábbi helyeken: 2b: 41, 43, 4b: 16. Ezek a mondatok /összesen 5/ tehát tartalmuk s többször szövegkörnyezetük szerint is a feltételes mondatok számát gyarapítják.

2.2.3 Feltételes jelentéstartalom nélkül találjuk a következő - jelzői, alanyi, illetőleg határozói alárendelésű - vonatkozó névmási kötőszós mellékmondatok állítmányaként az *and/end* időjeles igealakot az alábbi helyeken: "Azes kinek naualaia volna vala houa mēni, ne azokual mēnen kikuel e akarna de kikuel feidelm azzon [p] mōdañga tātozzek mēnj: Nec illa quae habet aliquo eundi necessitatem, cum quibus ipsa voluerit, sed cum quibus praeposita jusserit, ire debet." /BirkK. 2a: 18-9/. Az idézet azt is megmutatja, hogy ugyanazt a latin grammatikai alakot kétféle módon fordítja a kódex: *voluerit=akarna — jusserit=mōdañga*, vagyis a természetes magyar beszéd igénye szerint függetleníti magát a fordító a latin formától. Ez egyben azt is igazolja, hogy nem minden *coniunctivus praesens perfectum* alak mechanikus megfelelője az *and/end*-es magyar ige.

A többi azonos típusú mondat lelőhelye: 4a: 24; 4b: 13, 18. Minden bizonnyal ide tartozik még az 1b: 38alig olvasható *lelend/..k* igéje; két hiányzó betűjét kiegészítve nagy valószínűséggel 'lelendnek' az értelme. Megjegyzendő még, hogy a mellékmondat kötőszava a betűhív kiadásban *kit* alakú, ennek viszont nincs itt értelme; a latin szöveg többes nőnemű *quae* nominativusi kötőszót mutat. A fényképmásolaton a kötőszó betűje elnagyolt, elhúzott *c* betűnek látszik inkább, így — véleményem szerint — *kik* a helyes olvasat,

ez illik bele a szövegbe is. Csupán az meggondolandó, hogy a BirkK. írója ritkán ír *c* betűt *k* hangértékben. Olykor előfordul ugyan szó belsejében /pl. lb: 23, 35/, szó végén nem találtam rá biztos példát /de esetleg 3a: 24: *nekic*/. Ha ezek alapján mégis *t*-nek olvassuk az utolsó betűt, írás-, pontosabban másolási hibának kell tartanunk, mert a szövegbe a *kit* névmás nem illeszthető bele.

2.2.4 Időhatározói mellékmondatban 6 függő jövő idejű igealak fordul elő, kötőszavuk három esetben *mídon*, pl.: "... farukat *mídon*... *zvke*seknek *kellendnek*, Ne *halazák* adni, kiknek *ezek erizeti* alatt *vānak*: *calceamenta quando fuerint indigenti necessaria, dare non differant sub quarum custodia sunt quae poscuntur.*" /BirkK. 2a: 26-8; 1. még 1a: 42, lb: 9/; egy esetben *míg* a kötőszó: "*Ez* iliennek el vehetik *velōmat* *míg* *ez* *penitēciaba* *leiend*: *Poterit* autem ei quae talis fuerit velum nigrum auferrī *quamdiu* fuerit in hac paenitentia" /BirkK. 3a: 17/; egy esetben *mikor* /BirkK. 4a: 27-9/.

2.2.5 Egy-egy adat van *mint* 'amint, ahogy' /1a: 11/, *hogy* /2b: 44/, illetőleg *menere* kötőszóra, az utóbbi adatban három igealak is található a kérdéses időjellel: "*Priori*ssa²... *zerežen* *suppori*ssa, ... kinek *tizte* *lezen* *hoğ* *zereteteft* *la*sson es *gondolion* *az* *guētel*, Es ... egebekbe *menere* *pori*ssa meg *ieğzendi* neki *vağ* *ereztendi* *hağanğa*: *Priorissa* ... *instituat* *suppriorissam*. *Cuius officium* erit *habere diligentiam, et curam circa conventum, et in aliis quantum priorissa assignaverit ei, vel permiserit.*" /BirkK. 3b: 30-33/.

A három kérdéses igealak közül a két utóbbi a latin *permiserit*-nek szinonim szavakkal való fordítása; a mondat egyébként is példázza a fordító viszonylag könnyed, szolgainak éppen nem nevezhető magyarító képességét: *habere diligentiam, et curam circa conventum*=*zereteteft la*sson es *gondolion az guētel*.

2.2.6 Külön kell szólni azokról a javításokról, amelyek *and/end* időjeles igékre vonatkoznak. Két ilyen helyet találunk. Az egyik *mint*, a másik *mikor* kötőszós mellékmondatban fordul elő. Íme az első szövegrész: "Es o^zta[[fek feidelm a^zzontol ... elet es ruha, nem egenent mēdēnek ... de mēdēnek mīt ^{zv}k[ege [leiend] <fuēř> [le^zen]: et distribuatur unicuique vestrum a praeposita vestra victus et tegumentum; non aequaliter omnibus ... sed unicuique *sicut* opus fuerit". /BirkK. 1a: 9-11/. Ebben a szövegben az író először törölte a *leiend* igealakot, helyette *lezen*-t írt, majd ezt is törölte, végül azonban alápontozással érvénytelenítette ezt az utóbbi törlést /az alápontozás értelmezésére vö. PUSZTAI: BirkK. 45/, az érvényes szóalak tehát: *leszen*. Az áthúzott *leiend* fölé pedig felírta a latin igét rövidítve. Kétségtelen bizonyítéka ez a fordító tudatos igealak-keresésének, melylyel a latin szövegnek lehetőleg pontos fordítására törekszik, de egyúttal annak is, hogy az *and/end* használata - annak ellenére, hogy eredeti szerepében függő időnek bizonyult - nem volt kötelező, mert a magyarban sohasem alakult ki formális időegyeztetés /vö. Népr. és Nytud. XIX-XX, 306/.

A másik javítás szándéka szerint az előbbinek éppen fordítottja: "*Micor... g*micalni es meg kenetni [^{ez}ze kellett] ... *kelletendik* valaki/t/, hat le^zen mīt meg mōduā va^gon a^z be men^eřrel: *Cum* autem simul communicari, et inungi aliquam oportuerit" /BirkK. 4a: 27-9/. A szögletes zárójelbe tett rész az eredetiben át van húzva, de így is jól olvasható a *kelletik* ige, ezt a jelen idejű formát javította tehát függő jövő idejűvé a regulák fordítója.

2.2.7 Összetett latin igeidő fordítására az időjellel azonos elemeket tartalmazó /vö. D. BARTHA: *A magyar szóképzés története*, 98. 1./ *and/endő* igenévképző is előfordul a nyelvemlékben a létigével együtt: *Micort* kedig *be veiend^o lezen*: *Cum* autem fuerit *recipienda*" /BirkK. 3b: 11-2/; sőt

ez a beálló igenév *and/ēnd* időjeles létigéhez is csatlakozik egy példában: "Az vtan, az Nouiciakat meg halgatuā ha az capitulōba *leiendnek meg halgatandok* ...: Deinde auditis primo novitiabus /si in capitulo fuerint audiendae/ ..." /BirkK. 4b: 14-5/.

3. Összefoglalva az elmondottakat: a BirkK. kérdésünk szempontjából ugyanazt a képet mutatja, mint a BécsiK. Benne is függő időnek bizonyul az *and/ēnd* időjeles igealak, nem "befejezett jövő idő", ahogyan többen nevezik /vö. KÁROLY S.: *A Bécsi kódex nyelvtana* 185.1. A BirkK.-ben is csak mellékmondatban található, használatának más biztos szabálya azonban nincs. Ezt mutatja az a tény, hogy nem minden azonos típusú mellékmondatban találjuk meg, nem is minden latin mellékmondati coniunctivust fordít vele a szerző. A javítások arra utalnak, hogy mellékmondati felhasználásának módja, gyakorisága az író válogatásának függvénye.

4. A másik nyelvemlék egy *Iskolai jegyzetkönyv a XVI-XVII. század fordulójáról*. /kiadta és magyarázta MÉSZÁROS ISTVÁN: Nytudftrt. 90/. Az előbbieken vizsgált BécsiK. és BirkK. keletkezési idejétől egy bő évszázad választja el; tartalma, nyelve ugyancsak különbözik azokétól. Kérdéskörünk szempontjából értékes összehasonlítási alapul szolgál több okból is. Részben azért, mert szintén kapcsolatos a latinnal, hiszen jó része tudatosan összeválogatott, latinra fordítandó magyar gyakorlószöveg, példáink mind ezekben fordulnak elő. E hasonlóság egyben különbözőség is, mert itt szabadabban, természetesebben szerkesztett magyar mondatokkal van dolgunk. A vizsgálat másik indoka az, hogy e gyakorlókönyv nemcsak több kéztől, hanem több szerzőtől is származik: "Magyar-latin iskolás jegyzetkönyvünk törzsanyagának első részét... Meray István nemesifjú írta le magának 1601-ben és 1602-ben Polyák Vince iskolarektor irányítása alatt; a második rész lejegyzője Meray János, aki 1605-ben, 1606-ban és 1607-ben folyamatosan készítette el a könyvecskének e részében olvasható leckéket.

Mindketten az Abaúj megyei Szepsi mezőváros református iskolájának tanulói voltak ekkor, s a grammatikai tagozat befejezése után sorra kerülő komplex retorikai ismereteket tanulmányozták a könyvecske tananyagából... Jegyzetkönyvünkben a Meray István és János által leírt törzsanyag mellett más szövegrészek is találhatóak..." /NytudÉrt. 90: 8/.

A következőkben ennek a nyelvemléknek *and/end* időjeles igealakjait mutatjuk be.

4.1 A Jegyzetkönyv, terjedelméhez viszonyítva /MÉSZAROS ISTVÁN szövegközlésében a NytudÉrt. 90. kötetében 51-89. 1./, csekély számú *and/end*-es igealakot tartalmaz. Mindössze 5 helyen találunk rá - összesen 6 + adatot.

4.2 E 6 adat közül 4 *ha* kötőszós feltételes mellékmondat állítmánya, közülük kettőnek a latin fordítása is megvan. Ezek a következők: "... magad^{ak} nehizelgegiel hagi vagion olj io akaro barátod aki mazzorió ki ³abadit az fog³agbul es gondot vi³el terad *ha lopandaz* /... *si* ide[~] furtu[~] admiferis/" /NytudÉrt. 90: 74/; "*Ha* ez Diogenes példajat *kovetenditek* io öc³zeim: rövid időn ez hirt halliatok feleletetek mondani: *Si* huius Diogenis Exemplum *retenueritis*..." /NytudÉrt. 90: 80/.

Latin megfelelő nélküliek az alábbiak /az első adatban két *and/end*-es igealak is van/: "*Ha* ezt *kovetended*, es azen inte³femet *halgatandod* ³oha meg nem banod" /NytudÉrt. 90: 77/.

Az ötödik függő idejű igealak *hogy ha* kötőszóval kapcsolt feltételes mellékmondat állítmánya: "Az mi Atiankat es Anyan³kat mikenen kellien böczulnunk, az Jñ nek törveniebul, ha kedvunk vagion az tanula³hoz, konnyen megh tanulhattiuk: igy tudnia illik, *hogy ha* amaz Jnte[~]telen Ab³folont, es az Heli Pap[~]ak ³zo fogadatlan ketfiat nem *kovetengiuk*." /NytudÉrt. 90: 80/.

4.3 A hatodik kérdéses igealak kötőszó nélkül kapcsolt tárgyi mellékmondat jövő idejű állítmánya. Az esetlegesség, feltételezés tartalmi jegye itt is megtalálható, kifejezőeszköze azonban nem feltételes mondat, vagyis *ha*, *hogyha* kötőszóval való szerkesztés, hanem a modalitás másik jellegzetes

nyelvi jelölője, egy bizonytalanságot kifejező módosítószó, a *talán*: "Igen megh haraguttal jo ſzomſzedom, az mint latom ha ki felne töled, el Eſtel az Regitöll megh holt Matiaſ kiralj el költ az Igaſſag, coronadÿs utanna ment, ki tudgia tala~ rövid wdön utana *menendez*." /NytudÉrt. 90: 87/. A feltételezettség tartalmi jegyének formális kifejtése a szövegben feltételes módú igealakokkal folytatódik már a következő mondatban: "job *volna* ..." /uo./.

4.4 Az Iskolai jegyzetkönyv 6 adata a BécsiK. és a BirkK. *and/end*-es igealakjaival egybehangzó nyelvi képet mutat. Mivel az idézett magyar részletek lényegében mind latin fordításra szánt gyakorlószövegekben fordulnak elő, a tudatos formaválasztással föltétlenül számolni kell. Mindaz, amit az előzőkben vizsgált két nyelvemlék hasonló igealakjairól elmondottunk, itt is érvényes: mindegyik példánk mellékmondat állítmánya. Meg kell azonban toldani még ezt a megállapítást azzal, hogy az Iskolai jegyzetkönyv példái a latin grammatika terminusával egytől egyig *casus potentialis*nak tekinthetők, vagyis olyan lehetőségnek a kifejezői, amelyekben a mellékmondat cselekvésének bekövetkezése esetén a főmondat cselekvése valószínűleg bekövetkezik. Ilyenkor a latinban a *coniunctivus praesensei* szerepelnek. Abban a két mondatban, amelynek latin fordítása is megvan, valóban *coniunctivus praesens perfectum* szerepel a magyar *and/end*-es igealak helyén, itt azonban a magyarról latinra fordítás eredményeként, mint fentebb láthatuk.

Így a XVI-XVII. század fordulóján még kétségtelenül élő, mondhatnánk iskolás nyelvtani szabály az *and/end* ún. függő időként való használata, csakúgy, mint a XV. századi szövegekben tapasztalhattuk, mert főmondatban egyszer sem fordul elő.

J E G Y Z E T E K

¹ Lapalji jegyzet utal a kiadásban Pannoniai Gergely szövegére, amelyben *laeserint* található.

² Kezdetbetűje a betűhív szövegben nem *R*-rel helyes, mert a kézirat a *P* alsó részéhez szorosan kapcsolt *r* betűt is mutat, helyesen tehát: *Pr*.

NEUE ANGABEN ZUR GESCHICHTE DES FUTURS MIT DEM TEMPUSZEICHEN

AND/END

von

Katalin Velcsov

Der Aufsatz ist eine Fortsetzung der Erörterungen desselben Autors im XIX.-XX. Bd. /S. 303-310/ von "Volkskunde und Sprachwissenschaft" /Néprajz és Nyelvtudomány/unter dem Titel *Zur Geschichte des mit dem Tempuszeichen and/end versehenen Futurs*. Auf Grund des Sprachmaterials des Birk-Kodexes und eines Lehrbuchs von der Jahrhundertwende des XVI.-XVII. Jh.-s kam der Autor zu denselben Ergebnissen wie in ihrem vorhergehenden Aufsatz über den Wiener Kodex. Die Verbformen mit *and/end* des hier bearbeiteten Sprachmaterials bezeugen folgerichtig die Feststellung, nach der die ersten Übersetzer diese Form zum Ausdruck des Beginns → der Möglichkeit → der zeitlichen Abhängigkeit → im allgemeinen zum Ausdruck der Abhängigkeit vom Hauptsatz verwendet haben.